

STRATEGIE KOMINTERNY PO JEJÍM ROZPUŠTĚNÍ A SOVĚTSKÉ PLÁNOVÁNÍ POVÁLEČNÉHO SVĚTA

VÍT SMETANA

Název tohoto příspěvku snad může působit jako protimluv: jakou může mít jakákoli instituce strategii poté, co byla rozpuštěna? Na rozdíl od západních spojeneckých státníků v přelomovém roce 2. světové války, jimž především bylo toto navenek radikálně působící rozhodnutí sovětského vedení určeno jako gesto dobré vůle, však dnes víme, že se jednalo o rozpuštění ryze formální. Proto má smysl se takto definovaným tématem zabývat. A jelikož Kominternu, ať už v jakékoli institucionální podobě, byla de facto prodlouženou rukou kremelského vedení, je na místě zkoumat její cíle a postupy v kontextu celkového sovětského plánování poválečné podoby světa.

I v závěru války bylo přitom možné se nanejvýš dohadovat, jaké jsou vlastně dlouhodobé záměry Sovětského svazu, a to i v té části Evropy, jež byla právě osvobožována Rudou armádou.¹ A zcela jisti si tehdejšími plány Stalina a jeho nejbližších spolupracovníků nemůžeme být ani o tři čtvrtě století později. Předmětem historické debaty nadále zůstává otázka, co ze sovětské politiky, jak byla realizována v bezprostředně poválečném období, bylo záležitostí intencionální, a co naopak vzešlo z interakce se západními velmocemi, respektive s převážně antikomunistickým naladěním obyvatelstva ve většině osvobozených zemí.²

Zásluhou archivních nálezů z devadesátých let máme v každém případě

---

1 Tato studie vychází z analýzy prezentované v knize: Smetana, Vít: Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu 2. světové a studené války. Praha 2016, kapitola 5.

2 Nejnověji prezentuje Stalinovu údajnou snahu dosáhnout dohody se Západem Norman Naimark, když jako zásadní gesto dobré vůle prezentuje sovětské stažení z ostrova Bornholm. Naimark, Norman: Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty Cambridge (Mas.) & London 2019, zvl. s. 25–53. Na toto Stalinovo rozhodnutí už dříve stručně upozornil Melvyn Leffler, který vyzdvihuje též stažení sovětských jednotek z Československa do konce roku 1945. Leffler, Melvyn P.: For the Soul of Mankind. The United States, the Soviet Union, and the Cold War. New York 2007, s. 53. Lze však namítnout, že význam ostrova Bornholm byl spíše omezený, zatímco v případě Československa si byl Stalin vědom, že vzhledem k autentické popularitě tamních komunistů odchodem Rudé armády nic neriskuje.

k dispozici poziční dokumenty, jež byly v závěrečné fázi války vypracovány ve třech speciálních komisích zřízených z rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) se zadáním naplánovat přechod od války do poválečného období. „Komise pro podmínky příměří“ měla svou agendu vymezenou už v názvu a v jejím čele stanul maršál Kliment Vorošilov. První důležité memorandum, jež se věnovalo uspořádání poválečného světa, pochází z ledna 1944. Jeho hlavním autorem je Ivan Majskij, jenž byl v létě 1943 odvolán z Londýna, po devíti letech služby na postu tamního sovětského velvyslance, následně byl jmenován náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí SSSR a od listopadu stanul v čele „Komise pro náhradu škod“. Jejím úkolem bylo zabývat se primárně otázkami válečných reparací, jimž sovětské vedení přirozeně přikládalo velký význam. Memorandum bylo doručeno vedle lidového komisaře zahraničních věcí Vjačeslava Molotova a jeho dalších zástupců Maxima Litvinova a Vladimira Děkanozova také Josifu Stalinovi, Klimentu Vorošilovovi, Anastázi Mikojanovi a Lavrentiji Berijovi. Ať už byl dlouhodobý vliv Majského analýzy na sovětskou politiku jakýkoli, jisté je, že Molotov na dokument připsal: „Uchovat.“

Majskij v dokumentu navrhl rozsáhlou zahraničněpolitickou strategii pro příštích 30–50 let. Sovětský svaz se především měl stát tak silným, aby jakákoli poválečná koalice evropských a asijských mocností „nemohla ani pomyslet“ na to, že by jej ohrozila. Podle autorovy prognózy se přinejmenším kontinentální Evropa měla zatím stát „socialistickou“, což by samo o sobě vylučovalo možnost války. V případě Německa bylo cílem dosáhnout jeho neškodnosti, a to prostřednictvím alespoň desetileté okupace spojeneckými armádami, dále pak rozdělení, odzbrojení, reparací a převýchovy. Evropskou rovnováhu sil měly nadále zajišťovat pouze dvě velmoci – SSSR jakožto suchozemská a Británie coby velmoc námořní. V souladu s touto strategickou rozvahou měla být Francie sice obnovena, ovšem nikoli její bývalá vojenská moc. Sovětský svaz si měl zajistit hranice z roku 1941 (tj. potvrzení všech zisků z doby spolupráce s hitlerovským Německem), dále tranzitní práva přes Írán k Perskému zálivu, právo na vojenské základny v Rumunsku a ve Finsku, zatímco na Dálném východě získat Kurilské ostrovy a Jižní Sachalin.

Ve vztahu ke střední Evropě memorandum opakovalo sovětský postoj patrný už od jara 1942, a sice že přinejmenším v úvodním poválečném období není v zájmu SSSR umožnit v této oblasti vznik jakýchkoli federací. „Státní organizace“ v euroasijských zemích měla být naopak založena „na idejích lidové fronty“. Některé země – kupříkladu Československo či Francie – byly podle Majského samy vnitřně „zralé“ pro takový vývoj, v jiných bylo zapotřebí vnějších zásahů: „Neměli bychom váhat, zda užít tento typ, vměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí, protože vytvoření takových vlád je jednou z hlavních záruk trvalého míru.“³

---

3 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949: dokumenty iz archiva vněš-

Z průběhu následujících událostí je přitom patrné, že v geopoliticky významných zemích na hlavních strategických směrech Moskva skutečně nemínila cokoli ponechat náhodě a zejména v Polsku, v Rumunsku a v Bulharsku dala zcela v souladu s Majského doporučeními již na přelomu let 1944–1945 najevo, že to bude ona, kdo bude rozhodovat i o složení nových vlád.

Ve vztahu k jednotlivým středoevropským zemím Majskij diferencoval: Zatímco nevyzpytatelné Polsko mělo být obnoveno jako nezávislé, ale „ne příliš silné“, Československo mělo být podle možností posíleno – teritoriálně, politicky i ekonomicky, a Majskij v něm spatřoval „baštu našeho vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě“.⁴

A konečně předpovídal Majskij, zcela v marxistickém duchu, budoucí rozpory mezi velmocemi v imperialistickém světě – konkrétně mezi dynamickým americkým imperialismem a konzervativním imperialismem britským. V každém případě sovětskou spolupráci s oběma západními velmocemi považoval za „naprostou nezbytnost“.⁵

Pozornost si zaslouží též rozsáhlá, 34 stran dlouhá analýza sovětsko-amerických vztahů, již zaslal v půli července 1944 Molotovovi velvyslanec ve Washingtonu a pozdější dlouholetý sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko. Prognózoval v ní poválečnou hospodářskou a politickou spolupráci Spojených států a Sovětského svazu, která bude oboustranně výhodná a velmi ovlivní celkovou povahu mezinárodních vztahů. Tuto předpověď opíral o společný zájem na uchování světového míru, dále na dlouhodobém oslabení Německa a vzájemné výhodnosti ekonomické spolupráce, když Spojené státy potřebovaly nové trhy a suroviny, zatímco SSSR úvěry a technologie. Přitom tento optimistický závěr přinejmenším problematizoval rozsáhlý seznam „možných těžkostí“, který Gromyko ve své analýze prezentoval, sahající od „ideologického nepřátelství americké vládnoucí třídy vůči SSSR“ až po budoucnost východní Evropy. Tam přitom vycházející hvězda sovětské diplomacie předpokládala odpor americké vlády vůči „sociálním změnám a nastolování režimu sovětského typu v některých z těchto zemí“.⁶

Podobně jako v Londýně a ve Washingtonu bylo období před druhou schůzkou Velké trojky na Krymu také v Moskvě dobou intenzivního promyšlení podoby poválečného světa. Jakýmsi think-tankem pro zpracování takových analýz se

---

něj politiky, sv. 1, 22. února 1941 g. – 8. mája 1945 g. Moskva 1996, dok. č. 79, s. 333–360, Majského memorandum, 11. 1. 1944.

4 Tamtéž, zvl. s. 342, 353.

5 Tamtéž, zvl. s. 351–352, 355–360.

6 Viz blíže Pechatnov, Vladimir O.: *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post-War Relations with the United States and Great Britain*, Cold War International History Project Working Paper No. 13, Washington 1995.

přítom stala „Komise pro otázky mírových smluv a poválečného uspořádání“, jež byla zřízena na základě rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) v rámci Lidového komisiariátu zahraničních věcí (Narkomindělu) už v září 1943. Předsedal jí Maxim Litvinov, bývalý dlouholetý lidový komisař zahraničních věcí (v letech 1930–39) a od roku 1941 velvyslanec ve Washingtonu, který byl – podobně jako Majskij – v roce 1943 přesunut z diplomatického postu v klíčové západní metropoli na místo zástupce lidového komisaře zahraničních věcí. Memoranda z počátku roku 1945 se týkala poválečného nakládání s Německem,⁷ ale také vztahu ke dvěma západním velmocím a rovněž „otázky o blocích a sférách vlivu“.

Také Litvinovova komise předpovídala do budoucna dobré vztahy s oběma západními velmocemi, založené na společném zájmu na udržení míru a výhodnosti jejich ekonomické spolupráce se Sovětským svazem, což mělo být jen posilováno očekávaným britsko-americkým soupeřením. Ve vztahu k USA Litvinov očekával, že prezident Roosevelt bude jakožto realista nakonec akceptovat západní sovětskou hranici z roku 1941, problém však mohlo představovat vytvoření sovětské zájmové sféry ve východní Evropě. Na tomto poli však shledával Litvinov společný zájem na dohodě s Velkou Británií, ba dokonce vykreslil projekt jakéhosi britsko-sovětského strategického kondominia v Evropě. Sovětská „sféra zájmů či zóna bezpečnosti“ měla podle Litvinova zahrnovat Finsko, Polsko, Maďarsko, Československo, Rumunsko, Jugoslávii, Bulharsko a pokud možno též Turecko, Norsko a Švédsko, i když tyto tři země se spolu s Jugoslávií, Itálií a Dánskem měly stát „předmětem obchodu a kompromisů“. Britskou zónu bezpečnosti by naopak tvořily Nizozemsko, Belgie, Francie, Španělsko, Portugalsko a Řecko a neutrální zónu pak Německo, Rakousko, Švýcarsko a případně též Dánsko a Itálie.

Povahu sovětské sféry definoval Litvinov poměrně neurčitě – jako zónu strategické převahy, což by dalším velmocím znemožňovalo uzavírat v ní příliš zavazující dohody. Když ovšem zmínil, že Británie si bude nejspíš přát garance týkající se podoby vlád a nezávislosti zemí v sovětské sféře, Molotov mu pasáží svou modrou tužkou přeškrtnl.⁸

Je samozřejmě třeba se ptát, jaký vliv měly tyto plány na výslednou sovětskou politiku. V každém případě tady Stalin s Molotovem dali prostor k rozsáhlému vyjádření svým nejprominentnějším analytikům, které lze alespoň v případě Litvinova i Majského označit za prozápadně orientované – přinejmenším v sovětském kontextu. Přitom je ovšem neinformovali o svých klíčových jednáních se západními partnery! A tak Litvinov kupříkladu tři měsíce po konferenci „Tol-

---

7 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949, sv. 1, dok. č. 141, s. 597–600, Litvinovovo memorandum, 17. 1. 1945.

8 Tamtéž, dok. č. 140, s. 595–597, Litvinovovo memorandum, 11. 1. 1945; Pechatnov, V. O.: *The Big Three After World War II*.

stoj“ doporučoval, aby sovětské vedení urychleně začalo s Británií jednat o vymezení sfér vlivu v Evropě. Přitom právě při Churchillových jednáních se Stalinem v Moskvě v říjnu 1944 – v situaci, kdy Rudá armáda obsazovala Rumunsko a Bulharsko a blížila se k řeckým hranicím – britský premiér navrhl sovětskému vůdci procentuální vymezení západního a sovětského vlivu v balkánských zemích a v Maďarsku a následně o ně byla svedena dvoudenní jednání mezi ministrem zahraničí Anthonym Edenem a jeho sovětským protějškem Vjačeslavem Molotovem. Jakkoli žádná finální dohoda nakonec uzavřena nebyla (a diskutovaná čísla navíc ve všech variantách vysoce nadhodnocovala možnou míru západního vlivu ve všech inkriminovaných zemích s výjimkou Řecka) a americká diplomacie se odmítla tímto způsobem vázat, téma vymezení sfér vlivu tady bylo do velmocenské diplomacie přinejmenším vneseno. Molotovův náměstek Litvinov o tom však zjevně neměl tušení.⁹

A tak sovětské geostrategické dokumenty ze závěru války nabízejí celý vějíř možných interpretací. Karel Durman vyváženě upozorňuje na to, že Stalinův postup se v budoucnu řídil okamžitou improvizací.¹⁰ Někteří protagonisté revizionistické i postrevizionistické školy (v kategorizaci výkladu příčin zrodu studené války) mají přitom tendenci tyto dokumenty vnímat jako prosté vyjádření záměrů sovětské vlády. Přitom z faktu, že neobsahují plány na sovětizaci oblastí, jež obsadil Rudá armáda, vyvozují, že sovětská vláda se ve svých plánech soustředila výhradně na zajištění bezpečnostních zájmů Sovětského svazu a programově se nechystala výrazněji zasahovat do vnitropolitických záležitostí sousedních zemí.¹¹ To je samozřejmě více než problematický závěr.

Předně nezapomínejme na to, že i Majskij ve svém memorandu doporučoval zasahovat do vnitřních záležitostí suverénních zemí, jakkoli „jen“ s cílem vytvoření vlád postavených na idejích lidové fronty a v ušlechtilém zájmu nastolení trvalého míru.¹² Takovéto sovětské intervence, jež lze na přelomu války a míru ve větší či menší míře vysledovat ve všech zemích obsazených Rudou armádou, samozřejmě nahrávaly místním komunistům a přispívaly k eliminaci jejich politických oponentů.¹³ A Gromyko ve své analýze prezentoval „nastolování reži-

9 K průběhu a rozdílným interpretacím konference „Tolstoj“, včetně odkazů na další relevantní literaturu, viz blíže Smetana, V.: *Ani vojna, ani mír*, s. 274–290.

10 Durman, Karel.: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, sv. I, *Válka a nukleární mír*. Praha 2004, s. 103.

11 Viz zejména Leffler, Melvyn P.: *Inside Enemy Archives: The Cold War Reopened*. In: *Foreign Affairs* 75, 1996, č. 4, s. 120–135, zde s. 122–125; viz též Roberts, Geoffrey: *Stalinovy války. Od světové války ke studené válce (1939–1953)*. Brno 2008, s. 216–217, 268–269.

12 Viz pozn. č. 3.

13 Jakkoli v československém případě byla míra sovětské ingerence podstatně menší než v případě Polska, Maďarska, Rumunska či Bulharska, přesto vzpomeňme alespoň na sovětský tlak na roz-

mu sovětského typu“ ve východoevropských zemích fakticky jako danost, s níž se počítá.¹⁴

Navíc podle toho, co víme alespoň o Majském a Litvinovovi, se pravděpodobně dost blíží skutečnosti tvrzení ruského historika Vladislava Zuboka, podle něhož oba sověští diplomaté doufali, že se jim jejich vesměs věcnými geopolitickými analýzami a doporučeními podaří pozitivně ovlivnit Stalinovo myšlení a doložit podezřívavému diktátorovi, že i do budoucna existuje ve vztahu k západním mocnostem dostatek prostoru pro diplomacii a jednání.¹⁵ Zdánlivě paradoxně tak v prvních měsících míru – s tím, jak se politika kremelského vedení na mezinárodní scéně projevovала stále neústupněji – narůstala také ambicióznost doporučení, jež oba analytici předkládali sovětskému vedení. A tak Litvinovova komise v červnu a červenci 1945 navrhovala, aby se Sovětský svaz snažil proniknout i do tradičních oblastí britského vlivu, jako byly Sýrie, Libye, či dokonce Suezský průplav a Palestina.¹⁶ Přitom víme, že předseda komise si ve stejné době stěžoval svým západním kontaktům na neukojitelnost Molotovových požadavků a kritizoval Západ za to, že této programové expanzivnosti dosud neučinil přítrž...¹⁷ Ivan Majskij zase v listopadu 1945 v memorandu pro Molotova doporučoval postupovat v dalších jednáních se západními partnery tak, aby Američané a Angličané „de-facto uznali Balkán (s výjimkou Řecka) a východní Evropu za sovětskou ‘zónu bezpečnosti’, ve které oni sami nebudou projevovat jakoukoli zjevnou politickou nebo hospodářskou aktivitu“.¹⁸ To už samozřejmě znamenalo program naprosté sovětské hegemonie, navíc v oblastech geograficky širších, než v jakých se Churchill o rok dříve snažil při jednáních se Stalinem procentuálním vyjádřením zajistit pro Západ alespoň určitou možnost prosazování vlastních politicko-ekonomických cílů.

I přes takto projevenou adaptabilitu na zostřování sovětského zahraničněpolitického kurzu se ovšem jak Majskij, tak Litvinov dočkali do roka od skončení války jen trpkého zklamání. Prvně jmenovaný byl už v srpnu 1945 odvolán z pozice sovětského zástupce ve spojenecké reparační komisi, v březnu 1946 též z postu náměstka ministra zahraničí a do konce roku byl „uvolněn“ z práce na ministerstvu.¹⁹ V pří-

---

puštění České národní rady bezprostředně po osvobození.

14 Viz pozn. č. 6.

15 Zubok, Vladislav: Review, in: Stalin's Wars Roundtable. <http://www.h-net.org/%7Ediplo/roundtables/PDF/StalinsWars-Roundtable.pdf> [22. 7. 2007], s. 22–28.

16 Viz týž: A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. Chapel Hill 2007, s. 8.

17 Pechatnov, V. O.: The Big Three After World War II, s. 19.

18 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949, sv. 1, dok. č. 62, s. 295–297, Majského analýza pro Molotova, 29. 11. 1945.

19 Tamtéž, sv. 2, s. 760, 789, 803.

padě Litvinovově máme dokonce zdokumentovanu jeho deziluzi – což ve výsledku vedlo k jeho definitivnímu politickému konci. Dne 18. června 1946 se svěřil korespondentovi americké stanice CBS Richardu Hotteletovi se svým přesvědčením, že příčinou zhoršení americko-sovětských vztahů je nepatřičná snaha Kremlu zajistit si bezpečnost prostřednictvím teritoriální expanze, což pramení v přesvědčení, že válka se Západem je nezbytná. Sovětská tajná služba ovšem rozhovor nahrála – a dva měsíce nato byl Litvinov odvolán z postu náměstka ministra zahraničí.²⁰

Geostrategické dokumenty sovětských plánovacích komisí z konce války nicméně nejspíš odrážely myšlenkové rozpoložení v klíčových vládních úřadech v době naplněné optimismem, jehož základem byla stále probíhající intenzivní spolupráce tří velmocí na porážce společného nepřítel. Už těžší je ovšem odhadnout, do jaké míry to odpovídalo dlouhodobým záměrům sovětského vůdce samého. Podle dostupných svědectví se zdá, že vedle nepochybné shody na sovětských hranicích z roku 1941 a sféře vlivu ve východní Evropě si sovětský vůdce přál též spolupráci se Západem. Ta se však měla odvíjet podle sovětského scénáře – tj. bez západního zasahování do sovětského postupu ve východní Evropě. Zatímco Litvinov a asi i Majskij chápali, že razantní sovětizace východní Evropy by se setkala se západním odporem, Molotov se Stalinem se na jaře 1945 dotčené dotazovali svých západních partnerů, proč se vměšují do dění v „sovětské sféře“, když Sovětský svaz se přece také nestará o to, co se odehrává ve Francii, Belgii či Řecku!²¹

Jako by tedy Majskij, Litvinov i Gromyko předestřeli ve svých analýzách z konce války jakousi optimální variantu spolupráce se Západem a relativně přijatelných sovětských geopolitických cílů. Podezřívavý Stalin se však do budoucna připravoval též na variantu jednostranného postupu, v níž by sovětskou bezpečnost a alespoň bazální prosperitu zajistilo namísto spolupráce se Západem vytvoření pásu vazalských států a maximální využití jejich hospodářského potenciálu.

K tomu je třeba vzít v potaz skutečnost, na niž věčně upozorňuje ruský historik Leonid Gibianskij, a sice že Majského a Litvinovova memoranda z let 1944–45 vznikala jakožto podkladové dokumenty pro budoucí mírová jednání. Skutečné rozhodování o sovětské zahraniční politice zůstávalo – stejně jako dříve – v rukou Stalina a jeho úzkého týmu spolupracovníků. Určitě tak nelze tyto dokumenty pokládat za důkaz toho, že sovětské vedení nehodlalo po válce zavádět ve východní Evropě režimy sovětského typu.²²

20 Hottelet publikoval obsah svého interview v roce 1952, krátce po Litvinovově smrti. Resis, Albert (ed.): *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix Chuev.* Chicago 1993, s. 6.

21 Viz Pechatnov, V. O.: *The Big Three After World War II.*, s. 22–23.

22 Gibianskij, Leonid J.: *Problemy Vostočnoj Jevropy i načalo formirovanija sovětskogo bloka.* In: *Cholodnaja vojna 1945–1963 gg. Istoričeskaja retrospektiva.* Moskva 2003, s. 105–136, zde

Otázky vnitropolitického vývoje „malých spojenců“ totiž naprosto nespada-ly do kompetence Narkomindělu. Politická linie prosazovaná v osvobozených zemích se vytvářela po stranické linii především z vůle kremelského vedení. A to mělo k dispozici nástroj, jemuž britská ani americká vláda samozřejmě nemohly srovnatelně konkurovat – totiž politickou činnost jemu poslušných komunistických stran. Je samozřejmě pravdou, že ty už od května 1943 nebyly sekcemi Komunistické internacionály, jež byla k tomuto datu rozpuštěna. Stalin přitom na zasedání politbyra 21. května své rozhodnutí dost absurdně zdůvodňoval tím, že zkušenost z dob Marxe i Lenina ukázala, že nelze řídit hnutí dělnické třídy všech zemí z jednoho centra! Zejména v době války, kdy komunistické strany v Německu či Itálii měly za úkol svržení svých vlád, zatímco strany v Sovětském svazu (!), Anglii a Americe mají maximálně podporovat své vlády. I dále stojí za ocitování pozoruhodné výroky Josifa Vissarionoviče: „Přecenili jsme své síly, když jsme vytvořili Kominternu a věřili, že budeme schopni řídit hnutí ve všech zemích. To byla naše chyba. Další existence KI by diskreditovala myšlenku Internacionály, což si nepřejeme.“ V přijaté rezoluci nebyl zmíněn klíčový důvod, a sice že komunistické strany byly často ostouzeny z toho, že jsou agenty cizí mocnosti. Rozpuštění KI je mělo naopak posílit jakožto národní strany pracujících a tím zároveň posílit internacionalismus lidových mas, jehož základnou i nadále zůstával Sovětský svaz.²³

I přes tato slova šlo o zrušení formální, neboť agenda Kominterny přešla jako celek na ÚV VKS(b), při němž bylo už 12. června 1943 přísně tajným rozhodnutím sovětského politbyra zřízeno Oddělení mezinárodních informací. Od listopadu téhož roku stanul v jeho čele opět dlouholetý generální tajemník Kominterny Georgi Dimitrov. Ostatní zahraniční komunisté, kteří do té doby pracovali v aparátu Kominterny, byli převedeni do rozvětvené struktury podřízené Oddělení, v němž ovšem působil i značný počet sovětských pracovníků, a to včetně řídicích kádrů. Organizační strukturu tvořily jednak specializované ústavy – pro propagandistickou práci mezi válečnými zajatci (č. 99), pro spojení s komunistickými stranami systémem tajných vysíláčků a nelegálních kurýrů (č. 100) či pro rozhlasovou a další informační práci (č. 205) – a také zahraniční byra deseti komunistických stran, včetně šesti východoevropských zemí. Polské a rumunské byro byly zřízeny pouhým rozhodnutím ÚV VKS(b), protože vedení obou stran působilo ve svých zemích. Naopak v případě Jugoslávie a Albánie nebyla zahraniční byra zřízena vůbec a příslušné instrukce předával Dimitrov

---

s. 122–126. K fungování sovětského vedení v době války viz nejdůkladněji Fitzpatricková, Sheila: *Ve Stalinově týmu. Roky riskantního života v sovětské politice*. Praha 2018, s. 148–180.

23 Banac, Ivo (ed.): *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*. New Haven & London 2003, 21 May 1943, p. 275–276.

pomocí radiotelegrafického spojení s vedením Komunistické strany Jugoslávie (a jeho prostřednictvím též s vedením KS Albánie).

Paradoxně tak lze říci, že soustrojí Kominterny bylo ve své nové podobě vlastně ještě více navázáno na sovětské vedení než před jejím „rozpuštěním“, když se nyní stalo přímou součástí sovětského stranického aparátu. Nadále přitom pokračovalo v řízení mezinárodního komunistického hnutí – s prioritním dohledem nad komunistickými stranami ve východní Evropě. Oddělení mezinárodních informací předávalo směrnice sovětského vedení a direktivy k aktuálním politickým otázkám představitelům komunistických stran v moskevském exilu i přímo stranickým orgánům ve východoevropských zemích. Dělo se tak radiotelegraficky či kurýrní cestou. V letech 1944–45, kdy Rudá armáda obsazovala východní Evropu, se tyto směrnice a direktivy soustřeďovaly především na otázky charakteru moci, již komunistické strany měly v jednotlivých zemích vytvářet či spoluvytvářet, na vztahy s dalšími tamními politickými silami a na metody upevňování komunistických pozic.²⁴

Organizovat na osvobozovaných či dobývaných územích činnost komunistů bylo také jedním z důležitých úkolů Hlavního štábu partyzánského hnutí. Ten pro jednotlivé země vypracoval instrukce pro činnost komunistů a pro vytváření buněk komunistických stran v partyzánských oddílech. Zakládání jakýchkoli organizačních jednotek jiných politických sil se přitom nepřipouštělo.²⁵ Sověští poradci, kteří často stanuli v čele partyzánských brigád, tamní komunisty politicky připravovali na nadcházející mocenský střet s demokracií. Především je nabádali, aby včas obsadili klíčové mocenské posty, a to i s pomocí politicky spolehlivých partyzánů, kteří by si i do budoucna měli ponechat zbraně. „Vláda sa nedobýva len slovom, ale aj zbraňou,“ zdůrazňoval kupříkladu velitel partyzánské brigády Smrt fašismu major Petrov komunistům, kteří ve středoslovenských horách založili prozatímní Dělnický výbor Komunistické strany Slovenska.²⁶

Dlouholetý československý velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger, jenž měl se zemí sovětů vysoce nadstandardní vztahy, ve svých pamětech výstižně uvádí, že Sovětský svaz se nechystal ani po válce „cokoli na své doktríně zásadně měnit nebo se zříkat socialismu“.²⁷ Také Nikita Chruščov v necenzurované části svých

24 Gibianskij, Leonid J.: Moskva a východní Evropa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. In: Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 26–41, zde s. 30–31.

25 Ústřední státní archiv veřejných organizací Ukrajiny, Kyjev, fond 112 (Hlavní štáb partyzánského hnutí v Československu), opis 1, dělo 4. Svazek zahrnuje instrukce z období od 14. listopadu 1944 do 17. února 1945.

26 Marjina, Valentina V.: VKS(b) a KSČ: korelace politické strategie a taktiky v závěrečné fázi druhé světové války. In: Slovanský přehled 84, 1998, č. 2, s. 175–188, zde s. 182.

27 Fierlinger, Zdeněk: Ve službách ČSR, sv. 2. Praha 1948, s. 206.

memoárů vzpomíná, kterak se členové sovětského vedení opájeli nadějí, že po druhé světové válce dojde v řadě evropských zemí v čele s Německem, Francií a Itálií k revolucím, stejně jako se stalo v Rusku po válce minulé.²⁸ Stalin jakožto realista ovšem věděl, že proti stojí korelace sil – jinými slovy že přítomnost angloamerických jednotek na francouzském či italském území takovému vývoji zabrání.²⁹ O to větší význam přikládal zajištění situace v „blízkém zahraničí“. Alespoň pro bezprostředně poválečné období, během něhož se měl Sovětský svaz pokud možno se západní pomocí hospodářsky i jinak vzpamatovávat z válečných škod a ztrát, však byla stanovena pružnější taktika. Počítala s postupným dosažením výsledku, to jest přechodu k socialismu sovětského typu, pomocí vnitřních sil – komunistů, kteří měli obsadit klíčové pozice v nově ustavených mocenských orgánech a využít při tom posílenou autoritu Sovětského svazu na mezinárodním poli. Slovy přední ruské specialistky na toto téma Valentiny V. Marjinové „myšlenky světové socialistické revoluce nebyly pohřbeny, změnily se jen formy, metody a rychlost realizace, jak to vyžadovala nová mezinárodní situace“.³⁰

Dalekosáhlé závěry nelze v této souvislosti vyvozovat ani ze Stalinových prohlášení, která během války adresoval rozličným západním návštěvníkům Sovětského svazu.³¹ Většinou je ubezpečoval o své připravenosti pokračovat i po válce ve spolupráci s ostatními mocnostmi protihitlerovské koalice a umožnit malým zemím na západ od sovětské hranice demokratický vývoj. Mnohem větší význam mají samozřejmě jeho výroky pronesené v přítomnosti nejvyšších komunistických představitelů jiných zemí. „Tahle válka není jako ty minulé,“ prohlásil Stalin podle známého svědectví Milovana Djilase v přítomnosti Josipa Broze Tita v dubnu 1945 a pokračoval, že „kdokoli obsadí nějaké území, zavede na něm také svůj sociální systém. Každý zavede svůj vlastní systém tak daleko, kam až dosáhne jeho armáda. Nemůže tomu být jinak.“³² Georgi Dimitrov si zase do svého deníku poznamenal Stalinova slova vyřčená v rozhovoru s bulharskou a jugoslávskou delegací, za přítomnosti Vjačeslava Molotova, Georgije Malenkova a Lavrentije Beriji, už 28. ledna 1945. Sovětský vůdce počítal se vznikem „Svazu slovanských národů“, které měly úzce a všestranně spolupracovat a společně měly být připraveny odrazit nový německý útok. Krize kapitalismu se podle Stalina projevila v rozdělení kapitalistů na

---

28 Schecter, J. L. (ed.): *Khrushchev Remembers. The Glasnost Tapes*, Boston – Toronto – London 1990, s. 99–100.

29 Srv. Zubok, V.: *A Failed Empire*, s. 22.

30 Marjina, V. V.: *VKS(b) a KSČ*, s. 177.

31 Tohoto zásadního pochybení na poli vnější pramenné kritiky se ve své knize opakovaně dopouští často citovaný irský historik Geoffrey Roberts, který právě takoveto výroky pokládá za údajně nejdůležitější pro poznání skutečných Stalinových záměrů. Roberts, G.: *Stalinovy války*.

32 Djilas, Milovan: *Conversations with Stalin*. New York 1962, s. 114.

fašistickou a demokratickou frakci. Ta druhá se nyní spojila se Sovětským svazem – ve snaze nepřipustit Hitlerovo panství z toho důvodu, že mohlo přivést dělnickou třídu do krajnosti a vést ke svržení samotného kapitalismu! „My jsme nyní s jednou frakcí proti druhé, ale v budoucnu budeme i proti oné druhé frakci kapitalistů,“ kázal týden před jaltskou konferencí svým jihoslovanským a bulharským žákům vůdce světového proletariátu.³³ Podle Djilasova svědectví odhadoval Stalin rozpoutání nové války za 15 až 20 let.³⁴ Rok nato už svůj odhad v rozhovoru před bulharským komunistickým vedením zkrátil na 10 až 15 let.³⁵

Na jednu stranu nemáme důkazy o tom, že by Stalin měl vypracovaný jakýsi velký plán komunistické středovýchodní Evropy – a nic takového samozřejmě nenajdeme ani ve zpřístupněných materiálech archivu Kominterny, tím méně pak ve Stalinově osobním fondu v Ruském státním archivu sociálně-politických dějin.³⁶ Zároveň ovšem slovy amerického historika Marka Kramera kroky, které v oblasti střední a východní Evropy už od raného stádia Stalin podnikal, „tlačily události neomylně tímto směrem“.³⁷ Bezprostředně po příchodu Rudé armády tak začaly být ve východoevropských zemích vytvářeny základy „lidových demokracií“. Oddělení mezinárodních informací přitom plnilo úlohu faktického kontrolora komunistických stran, když radiotelegrafickou cestou vyžadovalo hlášení o jejich činnosti a iniciovalo pravidelné cesty jejich představitelů do Moskvy, kde měli o dění ve svých zemích informovat Dimitrova a v případech vážné politické potřeby též Molotova či samotného Stalina. Přitom fakticky skládali účty z plnění tří základních úkolů: a) nastolovat v zemích východní Evropy postupnými kroky komunistickou moc a přitom prosazovat linii, která odpovídala aktuálním potřebám kremelského vedení; b) zajišťovat takovou zahraniční politiku „lidových demokracií“, která odpovídala sovětským plánům, a to zejména ve vztahu k západním mocnostem; c) naplňovat sovětské pokyny ve vztazích s dalšími „lidovými demokraciemi“, protože už v závěru války se Moskva na tomto poli jednoznačně stavěla do role

33 Marjina, Valentina V.: Dněvník G. Dimitrova. In: *Voprosy istorii* 7, 2000, s. 32–55, zde s. 46.

34 Djilas, M.: *Conversations with Stalin*, s. 114–115. Ke Stalinovým předpovědím nové, zejména německé agrese v horizontu dvou dekad viz též Holloway, David: *Stalin and the Bomb*. New Heaven – London 1994, s. 150–151.

35 Viz Gibianskij, L.: *Moskva a východní Evropa*, s. 28.

36 Viz digitalizované verze obou fondů archivu RGASPI: <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/organizations/> a <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/personality/cards/4451/childs>. Existenci „velkého plánu“ samozřejmě nepotvrzují ani materiály týkající se Československa v relevantních fondech č. 495 a 017.

37 Kramer, Mark: *Stalin, Soviet Policy, and the Establishment of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1941–1949*. In: Kramer, Mark – Smetana, Vít (eds.): *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945–1989*. Lanham – Boulder – New York – Toronto – Plymouth 2014, s. 3–37.

koordinátora a arbitra. Můžeme tady vysledovat jakousi paprskovitou strukturu vznikajícího sovětského bloku, do jehož formování se bezprostředně po osvobození aktivně zapojil také rozsáhlý systém sovětských úřadů – vojenských, diplomatických, hospodářských a ideologických, jakož i orgánů sovětských výzvědných a represivních složek.³⁸

A tak lze na základě dnes dostupné dokumentace shrnout, že kontury sovětského bloku a také jeho budoucích nepřátel se už v závěrečném stádiu války rýsovaly velmi zřetelně nejen ve Stalinových představách, ale i v organizačních strukturách komunistického hnutí. Otázkou zůstávalo, jakou míru politické svobody sovětské vedení v té které zemi formujícího se bloku připustí a jak dlouho bude schéma lidových či národních front považovat za odpovídající mezinárodní situaci. Jisté ovšem je, že v zemích osvobozených či obsazených Rudou armádou Sovětský svaz maximálním způsobem posiloval svůj vliv, a to s použitím veškerých rozsáhlých prostředků, které měl k dispozici.

---

38 Gibianskij, L.: Moskva a východní Evropa, s. 32–34.

The Comintern Strategies After Its Dissolution and Soviet Global Post-War Plans

The study raises a seemingly absurd question about the strategy of the Comintern after its dissolution in May 1943. Its agenda was continuously taken over by the Department of International Information of the Central Committee within the Soviet Communist Party. Soviet intentions at the very end of the WWII have been subject to many discussions. The study briefly analyses positional documents that were drafted in special expert committees of the People's Commissariat of Foreign Affairs and that were planned for the future peace talks. From the fact that they do not contain plans for sovietisation of the territories occupied by the Red Army cannot be inferred that the Soviet government focused exclusively on ensuring Soviet security interests. The political line enforced in the liberated countries was created on the party level, by the will of the Kremlin leaders. And, although there is no evidence that Stalin had some kind of a master plan of communisation of the Central and Eastern Europe, the steps he made from the very early phase directed course of events precisely in this way. The idea of a global socialist revolution was never turned down, only its form and time changed due to the new international context. Immediately after the Red Army arrived, the foundations of the „people's democracy“ were being laid in the countries of Central and Eastern Europe. The Department of International Information played a role of an actual controller over the communist parties and a coordinator of their political moves.